

Ponència
ELS MUSEUS
LOCALS I
COMARCALS.
PROBLEMÀTICA I
PROJECCIÓ SOCIAL

Els museus locals als 90

La llei de museus vigent a Catalunya defineix els museus locals en termes de gestió i de circumscripció temàtica. Mantinguts o promoguts pels ens locals, els museus locals són aquells que donen una visió global de la història, les característiques humanes i naturals o la riquesa patrimonial d'una comarca, un poble o una part concreta del territori. S'espera d'ells, a més a més, que actuïn decididament sobre els testimonis culturals més representatius de la comunitat on s'implanten, però difícilment la norma s'avé amb la imatge que comparteixen professionals de la museologia i llecs en la matèria. Una demostració a l'atzar: municipal i consagrat a la difusió de la història d'una ciutat, el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona és, formalment, un museu local. Malgrat tot, confessem-ho, difícilment se'ns acudiria esmentar-lo si, presos per sorpresa, ens fessin dir el nom del primer museu local que ens vingués a la memòria. Inconscient, però fonamentada, aquesta imatge associa al museu local tot un seguit de característiques: absència de professionalitat, precarietat de mitjans i, sobretot, situació perifèrica en un sentit tant geogràfic com institucional, és a dir, ubicats «a comarques», al marge de les grans institucions museístiques i desvinculats dels epicentres del desenvolupament de la professió.

Les diverses jornades i congressos sobre museus celebrats a Catalunya al llarg dels darrers quinze anys han anat reflectint l'evolució de la problemàtica relativa a aquesta mena d'infraestructures culturals. La notable variació d'allò percebut com a problema il·lustra significativament les mutacions conceptuals i funcionals que ha experimentat la gestió museística en els últims temps. El 1981 les jornades celebrades a Montserrat i Montblanc posaven l'accent en temes tècnics de restauració, conservació, documentació, emmagatzematge, etc. En acabar la dècada, per contra, les preocupacions dels professionals havien canviat sensiblement d'orientació. Així, al Congrés Català de Museus Locals i Comarcals (Arbúcies-Olot, 1989) es va donar prioritat a temes relatius a la comunicació (estudis de públic, exposicions itinerants, grafisme, funcions didàctiques) i a d'altres fórmules de gestió patrimonial (parcs culturals, parcs naturals, relació del museu amb els parcs naturals, etc.). D'altra banda, les I i II Jornades de Museus i Administració Local (1988 i 1989, respectivament) aportaven al debat temes referents a la professionalització dels treballadors de museus, a la necessitat de dotar-se d'un marc legal (en el marc de les discussions sobre la futura llei de museus aprovada el 1990), a la reivindicació de recursos (dotacions mínimes per a programes, personal i infraestructures), així com a la necessària coordinació i racionalització d'aquests recursos (existència de mecanismes de cooperació i assessorament supralocal, solidaritat entre museus, integració de l'activitat museística amb la d'altres equipaments culturals).

Tot plegat sembla invitar a un reforçament del museu com a dinamitzador del patrimoni local en un sentit ampli i a la necessitat indefugible de repensar els models de funcionament, vers una reconversió dels objectius socials i territorials, i vers la invenció de nous models de gestió capaços de respondre a la problemàtica específica d'aquests equipaments museístics «perifèrics». Què havia succeït en el decurs d'una dècada perquè els debats canviessin tan visiblement de rumb? Al meu entendre, tres fets poden sintetitzar aquest canvi: el «desig de museu» experimentat per la societat catalana; el desenvolupament de la Xarxa de Museus Comarcals de la Generalitat, i, finalment, el descobriment del patrimoni com a recurs. Utilitzaré, doncs, aquests eixos per donar algunes claus d'interpretació de l'evolució i de les perspectives dels museus locals al nostre país.

Del desig de museu a la museografia de la misèria

El fet que el catàleg de museus de Catalunya compti amb prop de tres-centes entrades sorprèn tant com

crida a la reflexió, perquè es dona en un país on la població no es caracteritza per ser usuària habitual d'aquests equipaments. Més se sorprendria el benintencionat viatger que es proposés visitar-los tots i constatés l'elevada densitat museogràfica d'algunes zones del territori i la pràctica absència de museus en d'altres, així com l'enorme disparitat de les característiques de les seves instal·lacions i de les seves condicions de funcionament. També s'adonaria el viatger de l'abundància de museus de cultura popular, que sovint repeteixen esquemes i continguts, i dels quals són prova els dotze museus de temàtica etnogràfica amb què compten les terres de Lleida i les prop de deu propostes sorgides al Pirineu. Per entendre aquest panorama, cal tenir en compte la nostra història recent.

Catalunya no va ser aliena al «desig de museu» que va envair Europa durant la dècada dels setanta, reforçada al nostre país pels fenòmens lligats al postfranquisme. La recuperació de les institucions democràtiques — especialment dels ajuntaments— coincidí amb l'eclosió d'una revifalla de la «cultura popular». La festa i el museu esdevingueren instruments privilegiats, l'un per a assolir la reconquesta de l'espai públic, que havia romàs confiscat durant la dictadura, l'altre per a satisfer l'ànima d'autoafirmació de la identitat a nivell microlocal. El museu ha aparegut als ulls de la societat civil com a institució emblemàtica i de prestigi, espai que, com pocs, té la capacitat de simbolitzar el progrés econòmic i l'ascens social, la reducció al passat d'un sistema de vida superat, valorat en tant que identificador, però no forçosament enyorat. Un excel·lent aparell, en definitiva, per mostrar-se tot traduint un sentit de col·lectivitat. La majoria d'iniciatives museogràfiques d'aquesta mena depengueren i depenen de les administracions locals i del voluntarisme de les associacions o persones dedicades a la dinamització, la qual cosa parla tant de l'arrelament de les propostes i del dinamisme de la societat civil catalana d'aquells anys, com de la precarietat financera i de gestió que les ha caracteritzades. Tanmateix, aquesta circumstància també ens remet a la seva manca de vinculació amb el món acadèmic. Les iniciatives locals aparegueren com a opció de desenvolupament i foren presa fàcil de discursos d'identitat tan respectables com culturalment significatius. L'arbitrarietat en la recreació d'un passat idealitzat fou el lloc comú de moltes d'aquestes experiències. Aquest ambient afavorí, tanmateix, la penetració d'idees emparentades amb la nova museologia, com ara l'interès dels museus pel patrimoni integral o l'acció social.

Totes aquestes iniciatives gaudiren de similars virtuts i patiren els mateixos problemes, a saber, la manca de coordinació i la duplictat d'esforços. Amb la normativa vigent a la mà, l'Administració intenta actualment posar ordre i dir les coses pel seu nom: només podran anomenar-se museus aquells equipaments amb uns requisits mínims de personal, d'infraestructures i de capacitat de funcionament. Per més restrictiu que sigui el reconeixement oficial com a museu dels equipaments existents, per més que es negui la categoria museística a tants «museus» locals, ningú no pot negar que existeixen i que la seva pròpia existència és el testimoni d'allò que fou, si més no, un bri de vitalitat social. Immersos en la misèria i la manca de recursos de tota mena, amb un personal inexistent o amb graus de professionalització heterogenis, la dinàmica de creació dels museus locals catalans ha confeccionat un mapa descompensat i la seva distribució s'adiu difícilment amb qualsevol mena de criteri administratiu de l'equilibri territorial dels equipaments culturals. Però, malgrat tot, hi són. Què fer-ne, doncs? Les necessàries racionalització i dignificació dels recursos museístics —tant més necessàries per la relativa migradesa dels cabals públics destinats a aquest sector— no haurien d'ignorar el dinamisme que denoten moltes d'aquestes iniciatives, ni haurien de malmetre la seva potencial capacitat per esdevenir nuclis d'activitat i de difusió cultural. És cert que molts museus poden haver quedat reduïts a testimonis polsosos de moments de vitalitat que ja han acomplert el seu cicle i que s'abandonen precisament perquè han esdevingut obsolets per a la mateixa gent que els va impulsar. Però també deu ser cert que algunes d'aquestes experiències han mort d'inanició en contextos on la reconducció del voluntarisme les hauria fet viables.

Reconduir, coordinar i inventar nous models serien, al meu parer, possibles vies d'acció. Davant la demanda encara imparabile de museus, cal que algú sigui capaç d'explicar als interessats que el museu no és sempre la fórmula més adient a les seves necessitats, però en cap cas es poden ignorar aitals demandes. Aquests objectius, que pertocuen eminentment a la Generalitat, només podran ser assolits mitjançant una fluïda comunicació amb les administracions locals i havent debatut prèviament els criteris per a la confecció del «mapa» de les necessitats museístiques nacionals.

De la xarxa de museus comarcals als museus nacionals

Con és sabut, la dècada dels vuitanta va veure l'inici de la gestió cultural autonòmica. El Servei de Museus,

creat el 1980, va posar en marxa des de 1982 la primera operació de planificació museística: la Xarxa de Museus Comarcals de Catalunya. Aquesta iniciativa, que en principi havia d'apropar la gestió del patrimoni català a les comunitats, tot introduint als museus les particularitats locals i fent possible una coordinació tècnica d'àmbit comarcal, va trobar diverses dificultats. El fet que es fes coincidir el mapa de museus amb el mapa de les demarcacions administratives comarcals, feia difícilment justificable des del punt de vista temàtic —a part de difícilment viable des del punt de vista econòmic i de gestió— l'ambició de dotar cadascuna de les quaranta-una capitals de comarca d'un equipament museístic. Un cert efecte repetitiu dels esquemes expositius, el perill de solapament temàtic entre comarques veïnes, i, sobretot la incapacitat de trobar fórmules financeres per dotar-la, van fer abandonar l'intent de completar la xarxa, que seria suprimida amb la promulgació de la Llei de Museus de 1990.

Aquesta llei implanta un nou model de caràcter centralitzat i disciplinari. Les prioritats planificadores passen per la creació de museus nacionals, cadascun d'ells capaç d'articular una xarxa específica d'enclavaments museogràfics —seccions del museu nacional— als quals dona suport tècnic i amb els quals coordinen les estratègies de difusió. El fet que els museus nacionals siguin definits amb criteris disciplinaris (art, arqueologia, ciència i tècnica, història, etnologia) no tan sols serà un impediment per superar les limitacions del criteri territorial utilitzat anteriorment, sinó que introdueix nous problemes. En primer lloc, dificulta el tractament interdisciplinari del patrimoni, aproximació que hagués permès un criteri temàtic. Un segon problema, derivat del primer, afecta plenament els museus locals: es tracta de la possibilitat que un mateix museu pugui estar adscrit a diversos museus nacionals en virtut del caire pluridisciplinari de les seves col·leccions. Així, posem per cas, les peces procedents de l'excavació d'un poblat ibèric custodiades pel museu podrien constar com a secció del Museu Nacional Arqueològic de Catalunya, mentre que la col·lecció de pintura i escultura llegada pel benefactor local ho seria del Museu Nacional d'Art de Catalunya, i els cànirs i arres, d'un hipotètic futur Museu Nacional d'Etnologia. Les dificultats de gestió que pot arribar a provocar una situació similar són evidents.

Voldria equivocar-me en sospitar que la substitució de la xarxa pel sistema de museus nacionals pot interpretar-se com una renúncia a plantejar globalment les necessitats d'equipaments museístics i a intervenir des de l'Administració en la resolució de possibles mancances o desequilibris territorials i/o temàtics. Dit d'una altra manera, aquest canvi d'orientació podria veure's com el pas d'una política cultural amb intencions planificadores, a un cert «liberalisme museístic». Davant del dilema, són pertinents preguntes com ara: cal realment impulsar des de l'Administració la creació de nous museus o revifar aquells que malviuen? O és més encertat sanejar el panorama museístic tot prescindint d'aquells centres incapaços d'aconseguir els seus propis recursos? La resposta se'ns desvetllarà en el decurs dels pròxims anys. Que la comunitat que vulgui un museu o qualsevol altre equipament cultural s'hagi de comprometre en el seu manteniment és un requisit previ evident. Altra cosa és suposar que la qualitat i la necessitat social de les propostes museístiques es mesura per la mera viabilitat econòmica. Diferenciem clarament la rendibilitat social de la rendibilitat econòmica.

Del tresor patrimonial al patrimoni com a recurs

Eufòries democràtiques postfranquistes a part, el fenomen del ressorgiment dels patrimonis locals esmentat més amunt va ser indestruïble de la manca d'estratègies alternatives al turisme, en gran part de la ruralia catalana. Bon nombre de les societats occidentals experimentaren una febre similar a redós de les transformacions del món agrari, dels nous discursos que revaloritzaven les cultures populars autòctones, dels moviments descentralitzadors i de l'expansió del sector turístic. A Catalunya aquest procés és especialment evident al Pirineu, una de les zones on més s'ha evidenciat la reclassificació funcional del territori, que de ser un espai de productivitat agrària esdevé un espai en bona mesura sotmès a la lògica de la productivitat del lleure. S'explica, doncs, com algunes veus han proclamat el patrimoni cultural de les comarques de muntanya —tant natural com cultural— com a últim recurs per fer viable la continuïtat de la vida en aquestes comarques. Aquest plantejament equival a reconèixer i reivindicar el valor directament pecuniari que es deriva de l'entrada del patrimoni en els circuits de l'economia de serveis. Davant altres ofertes com, per exemple, l'esquí alpí, el patrimoni ofereix generalment la possibilitat de ser gestionat pels ens locals alhora que actua com a desencadenant de tot un seguit de serveis col·laterals (restauració, allotjament, transport, comerç, etc.), que beneficien directament la iniciativa privada de la població local.

La lògica del desenvolupament sostingut sembla trobar-se darrere de la nova orientació que està prenent l'explotació del patrimoni local, per a molts, la nova gallina dels ous d'or. No és clar, però, que aquest discurs —defensat generalment per alguns tècnics de l'Administració, per una part de la societat civil i per alguns acadèmics nousvinguts al territori— no entri en conflicte amb altres veus igualment autòctones. D'una banda, les d'aquells sectors no disposats a deixar escapar els guanys immediats que els ofereix el turisme; d'altra banda, els qui no es resignen a dependre únicament del patrimoni per sobreviure com a comunitat, i que, com a «espècie en extinció», se senten discriminats davant la fauna i la flora que l'Administració tant s'esforça a preservar. Endemés, cal no oblidar que el patrimoni és molt més que un recurs turístic i que utilitzar el mateix discurs per a ambdós camps implicaria subordinar la lògica del tractament patrimonial (investigació, conservació, difusió, restitució) a la lògica de la supervivència social o de la rendibilitat econòmica. També implicaria, és clar, bandejar aquelles comarques, pobles o ciutats que, malgrat no tenir turisme ni patir dèficits socials especialment greus, volen conservar el seu patrimoni.

Com sempre, els consensos entorn del patrimoni no són fàcils. Així ho demostren casos com la polèmica sobre la reducció de la zona de protecció del Parc Nacional d'Aiguestortes o la provocada per l'oposició a les mesures dictades per la Direcció General de Patrimoni Artístic per a la protecció del romànic de la vall de Boí. La via del patrimoni-recurs pot ser una opció confusa. Tot serà que, posats a treure rendiments de la difusió del patrimoni, ens posem a inventar com més patrimoni millor per tal de treure'n més beneficis. D'altra banda, sovint s'extrapola amb massa lleugeresa la capacitat del patrimoni per generar dinamisme econòmic i potser caldria començar per desmitificar-la i donar-li la seva dimensió real, ja que la promoció del patrimoni cultural en aquest sentit mai no pot estar desvinculada d'actuacions globals en la creació d'infraestructures i de serveis. Malgrat tot, aquesta perspectiva de tractament del patrimoni ha permès consolidar en els nostres museus locals nocions com la de patrimoni integral, així com fórmules de gestió més flexibles (ecomuseus, rutes, circuits culturals, etc.).

Són realment locals els museus locals?

Els tres eixos de debat esbossats ens menen a reformular, a manera de reflexions conclusives, tres interrogants oberts: quin paper tenen els museus locals en aquest nou context? Quina pot ser la seva contribució al patrimoni nacional? I finalment, són realment locals els museus locals?

En primer lloc, ressaltaríem el paper fonamental dels museus locals —o millor dit, de qualsevol fórmula de tractament del patrimoni generada a nivell local— de cara a la responsabilització col·lectiva en la valoració i conservació del patrimoni. Aquest paper, conferit eminentment per la relació directa i emotiva que la població manté amb un patrimoni que sent com a propi, no només segueix essent vàlid, sinó que és lluny d'haver-se exhaurit en les propostes formulades fins ara. Cal, però, que el museu local trobi el seu espai, reformuli les seves estructures de gestió i les seves funcions en el marc que estan definint altres perspectives de tractament del patrimoni, i que flexibilitzi els seus esquemes per adaptar-se a la idiosincràcia de la societat per a la qual treballa.

En segon lloc, ens agradaria insistir en el paper fonamental dels museus locals en la construcció calidoscòpica de la cultura catalana reflectida en el seu patrimoni. Sobretot, perquè són imprescindibles per mantenir l'equilibri entre el discurs genèric —fàcilment unificador— que pugui generar una institució «nacional» i la realitat multiforme i canviant de la societat catalana. Però també perquè altrament es corre el risc d'identificar el «patrimoni nacional» amb el que s'exposa als grans museus de Barcelona. En aquest sentit, els darrers anys han vist un reforçament de les tendències centralitzadores, a redós de l'eufòria olímpica i dels compromisos en matèria de política cultural: museus nacionals (MNAC, MNHC), grans infraestructures culturals (teatre i arxius nacionals), la introducció a casa nostra de la fórmula del centre cultural polivalent (CCCB), nous museus d'art (MACB), etc. Aquesta situació contrasta amb la vitalitat, la diversitat i la precarietat que caracteritzen la gestió del patrimoni local. Tenim un model cultural —i territorial— macrocefàlic, que no han aconseguit equilibrar fins ara ni les aspiracions de certs focus culturals «perifèrics», ni la descentralització de dos dels tres museus nacionals existents (el de la ciència i la tècnica a Terrassa, i el d'arqueologia a Tarragona). Certament, la visió localista o comarcalista d'alguns museus territorials ha reforçat aquestes tendències. Per això és imprescindible articular xarxes permanents de connexió i intercanvi entre les institucions patrimonials «centrals» i les locals.

Finalment, voldríem subratllar la necessària dimensió universal a la qual tota institució museística ha d'estar

oberta. Fins a quin punt són locals els museus de temàtica local? M'agradaria respondre a aquest interrogant amb un exemple concret. El projecte d'un museu encarregat pel municipi de Montreal —local, per tant— ha proposat tractar sobre les relacions entre la ciutat i el riu que la flanqueja. Allò que podria semblar un tema estrictament localista canvia radicalment de dimensió quan ens adonem que el riu en qüestió és el Sant Llorenç, que connecta una de les majors reserves d'aigües continentals amb l'oceà Atlàntic, i dóna vida a un dels territoris més desenvolupats del planeta; quan no és possible deixar de banda els greus efectes ambientals que aquest riu ha hagut de patir com a conseqüència d'aquest mateix desenvolupament industrial que ha fet possible; i quan, en definitiva, s'accepta que els problemes de subsistència del Sant Llorenç i de la població que l'envolta, com tots els problemes ecològics, són problemes universals. Com universal és el nom triat per al museu: *Biosphere*. Salvant les distàncies, tots i cadascun dels museus escampats pel territori català exposen problemàtiques globals a força de locals: l'impacte de la romanització al Pirineu, el llegat de la cultura islàmica a la Noguera, les influències llombardes en el romànic a l'alta Ribagorça, la música com a vehicle de difusió de la cultura gascona, el paper d'Arbúcies en la fabricació de carrosseries, etc. Només cal algunes dosis d'imaginació museològica per tal d'exposar en objectes, imatges, sons i paraules les vies sovint obliqües d'aquests vincles patrimonials a escala del poble global. Des d'aquest punt de vista, la immediatesa de la relació amb el patrimoni que vehiculen els museus locals no tan sols és vàlida, com defensàvem abans, sinó estrictament imprescindible.